

KÉSZENLÉTI ÍJTARTÓ TEGEZEK A MAGYAR HONFOGLALÁS KORI SÍROKBAN

RÉVÉSZ LÁSZLÓ

Az elmúlt öt év során a bodroγκözi Karos község határában – a már korábban ismert lelöhely szomszédságában – újabb két rangos honfoglalás kori temetőt tártunk fel.¹ Az előkerült gazdag leletanyag alapján úgy vélem, valamely fejedelem katonai kíséretének tagjait, kisebb-nagyobb rangú vezetőit rejtette a karosi homok. Az archaikus vonásokat őrző fegyverek, rangjelző tárgyak, használati eszközök alapján mindhárom temetőt a honfoglalók első generációja hagyatékának tekinthetjük. A sírokból számos olyan tárgy is napvilágra került, melyek igen ritkák, vagy éppen párhuzam nélküliek e korszak régiségei között. Ezek sorába tartoznak a készenléti íjtartó tegezek is, melyek léteére a II. temető 52., és a III. temető 11. sírjának feltárásával derült fény: A hazai s a nemzetközi kutatás ugyanis eddig úgy vélte, a szkíták és a kunok közötti idöszakban ilyen eszközöket nem használtak a steppei harcosok.²

I. A II. temető 52. sírjának íjtegeze

A sírban az eddig ismert legrangosabb honfoglaló előkelők közé sorolható férfi nyugodott. Erről tanúskodnak ékszerai (arany hajkarika és köves gyűrű, ezüst karperecek), 12 db. ún. „Wenden pfennig”-gel kivarrt kaftánja, valamint rangjelző tárgyai. Ez utóbbiak közé sorolhatjuk díszítetlen ezüst tarsolylemezt, szablyáját, melynek markolatát és hüvelyét aranyozott ezüst palmettamintás lemezek borítják, aranyozott ezüstveretes övét, s nyíltartó tegezt, melynek fenékpántját és száját palmettás faragott csontlemezekkel szerelték fel. Rangjához méltó volt lószerszáma is: Nyergének elülső és hátsó kápájára ezüstlemezeket szegelték, kantárát aranyozott ezüstveretekkel borították, a far- és szügyhámra pedig 11 db (részben csörgös) levél alakú szügyelődísz szegelték.

Bal medencelapátjától a bal térd vonaláig húzódtak kb. 55 cm hosszú sávban készenléti íjtartó tegezének veretei. E díszítmények szerepét azonban sem a feltárás során, sem az azt követő hónapokban még hosszú ideig nem ismertem fel. Ennek oka részben a leletek elhelyezkedése volt. A temetés során ugyanis a mellékletek nagy részét az elhunyt bal oldala mellé helyezték: Több rétegben egymás alatt ott leltük meg a zablát és a kantárvereteket, a szügyelődíszeket, a szablyát (hegyével a koponya irányába fordítva) függesztőszíjának vereteivel együtt, az öv lecsüngő végének vereteit a nagyszíjvéggel, de még bőrtömlőjének csontszopókáját is. Mindezek egy 12 cm széles sávban nyugodtak, szinte bezsúfolva a feltehetőleg vászonba csavart test és a sír fala

1. Révész L., 1989–90. Ua.: 1990. 3–18.

2. U. Kóhalmi K., 1972. 107–109.

között (1. kép). A később készenléti íjtartó tegezként rekonstruált veretsor alsó végénél, részben azt fedve feküdt a nyíltartó tegez, melynek fedelét és függesztő szíjait szintén változatos formájú veretek és szegecsek ékesítik.

Nehezítette a leletek értelmezését az is, hogy az eddig ismert vezéri sírok (Tarcál, Rakamaz, Geszteréd, Bodrogszerdahely, Eperjeske 2. és 3. sír)³ szinte kivétel nélkül földmunkák során kerültek elő, azokról így semmiféle dokumentáció nem készülhetett. Egyedül a zempléni sír látott napvilágot régészeti ásatás során,⁴ a mai kívánalmaknak megfelelő sírrajzok azonban arról sem készültek.

A karosi II/52. sír feltárása során a fentiek miatt fokozott figyelemmel kellett eljárni. A temetkezésről 1:1 arányú rajzot készítettünk, a leleteket rétegenként szedtük fel, s minden munkafázist részletfotókkal dokumentáltunk (2. kép). Ezek segítségével vált lehetségessé az egyes leletcsoportok szétválasztása. Munkánkat megkönnyítette, hogy az íjtartó tegez veretei alatt nagyrészt összefüggő bőrfelületet figyelhetünk meg, így valószínűsíteni tudtuk három nagyobb veretsoportjának összetartozását. Egyértelműen eldönthető volt, hogy a bal felkar melletti veretsorhoz illeszkedik egy függesztő veret, melyből jól látható bőr függesztőszíj csatlakozott az övhöz az elhunyt derekának bal oldalánál (2–3. kép).⁵ Miután ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy olyan, 50–60 cm hosszú tárgyról van szó, mely az övről baloldalt csüngött le, a lehetséges megoldásokat leszűkíthettük a derékszíjra akasztott fegyverekre, eszközökre. Ebből a sorból leszámíthattuk a szablyát, a lejjebb előkerült nyíltartó tegezt, s a tarsolyt is (a tarsolylemez jobboldalt feküdt, alatta megtaláltuk a csiholó acélt s a kovát is). Megoldásként maradt az íjtartó tegez, mely a korabeli ábrázolásokon mindig az öv bal oldalán látható.

Honfoglalás kori sírjainkból azonban – László Gy. nagyszerű rekonstrukciója révén – mindeddig csak egy egészen másfajta íjtegezt ismerhettünk meg.⁶ Ez egy puha, bőrből varrott, felső végén néha csontlemezekkel lezárt tartó volt, mely a nyugalmi helyzetben lévő íjat zárta magába. Ilyen típusú íjtegezt a tárgyalt veretek nem ékesíthettek: E tárgy felső veretsorának mérhető szélessége 13 cm volt. Ha ehhez hozzászámítjuk, hogy a bőr összehúzódása folytán (egyes veretek az élükön álltak) némileg deformálódott (az 1,4 cm széles veretek egymás mellé helyezve 14 cm szélességet adnak), s ezt még növeli a szegecsek elhelyezéséhez szükséges felület is, kb. 20–23 cm széles szájnnyílással kell számolnunk. Ilyen méret csakis egy olyan készenléti íjtartó tegez esetében képzelhető el, melyben az íjat felajzott állapotban tartották.

Mint az alábbiakban látni fogjuk, mind a VIII–X. századi régészeti leletek, mind a korabeli ábrázolások egyértelműen bizonyítják e fegyver előbb említett változatának használatát.

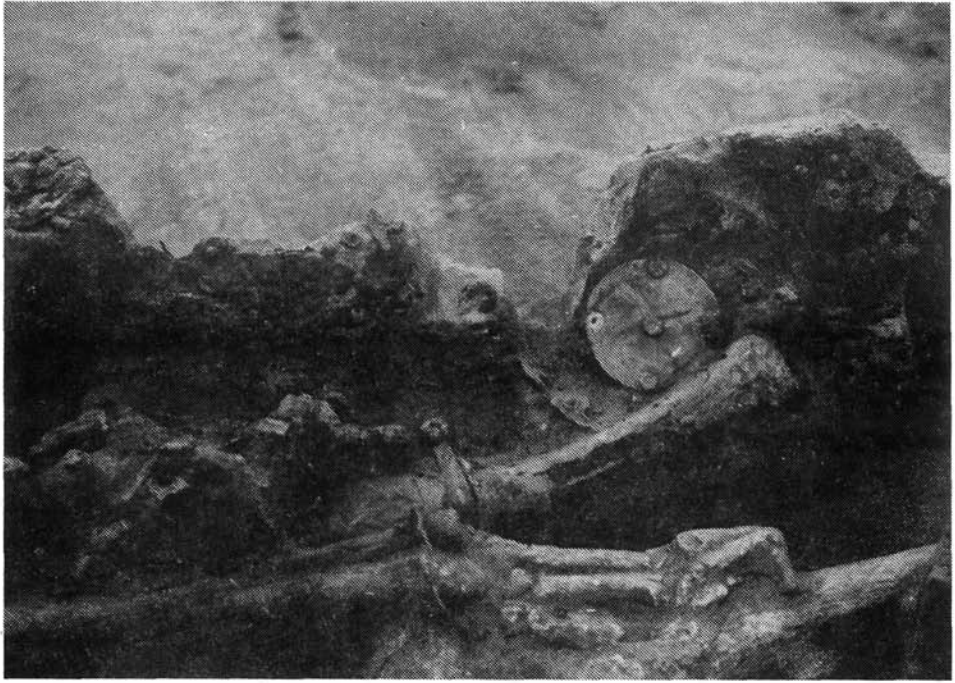
A karosi II/52. sírban előkerült készenléti íjtartó tegezt tehát a következőképpen rekonstruálhatjuk (4. kép 1): Szájnnyílása – mint láttuk – 20–23 cm széles lehetett. Felső harmadát, közvetlenül a szájnnyílás alatt olyan veretek ékesítik, melyek felső tagja téglalap alakú (méretei: 1,4×1,0 cm), s felületét csúcsukkal egymás felé fordult háromszögek törlik át. A hajdani ötvös a veretek hátlapjára aranyozott bronzlemezeket illesztett, melyek így az áttört részek csillogó hátterét alkotják. A téglalap alakú ezüstveretekkel egybe öntötték azok sima, díszítetlen kerek alsó tagját. E veretek három sorban helyezkednek el: A felső kettőben egymás mellett 10–10 db, a harmadik sor közepén

3. Tarcál: *Jósa A.*, 1895. 75–76. Rakamaz: *Dienes I.*, 1986. 35–36. kép. Geszteréd: *Kiss L.*, 1938. Bodrogszerdahely: *Erdélyi I.*, 1961. 17–18., I. t. Eperjeske: *Kiss L.*, 1920–22. 42–55.

4. *Budinský-Krička, V.–Fetič, N.*, 1973.

5. A 3. képünkön látható kisszíjvég és a hozzá tartozó veretsor az öv tényleges kapcsolószíjához tartoztak.

6. *László Gy.*, 1955. 111–122.

1. kép. Több rétegben fekvő veretek az 52. sírban

2. kép. Az 52. sír veretes öve és ijtegeze a feltárás során

és két szélén kettő-kettő. Ez utóbbiak folytatásaként, a negyedik sorban három, téglalap alakra támaszkodó palmettacsokorból kinövő bimbós levélben végződő veret látható. Az egész veretsort félgömbfejű ezüstszegecsek keretezik (5. kép).⁷

A feltárás során a negyedik sor vereteitől 3,5 cm-re találtuk a három, szintén aranyozott ezüstrozettát. Ezekből 1,5 centiméterre az alábbi kompozíció díszítette az íjtegez középső harmadát: 6,2 cm átmérőjű ezüstkörong, vörösréz hátlappal. A körong felületét bemélyedő, aranyozott swastika tölti ki, melynek szárai közt 1-1, s közepén is egy rozettás fejű szegecs helyezkedik el. A körongot négy db aranyozott ezüst háromágú veret övezi, csúcsukkal a swastika irányába mutatva. Végül ezt az egész együttest 13 cm átmérőjű körben hasonló veretek fogják körbe (6. kép). Ez utóbbiak egy részét a rágcáslók megbolygatták, az eredeti helyükön maradt részek alapján azonban a kompozíció hitelesen rekonstruálható.

Az íjtartó tegez alsó harmadát 3 db karéjos veret, s két szélén és közepén futó szegecssor díszítette. Ez utóbbiak pontos elrendezése, s így a tegez teljes hossza sem állapítható meg, mert felette volt a nyíltartó tegez, s a két veretsor részben összekeveredett. A tárgy eredeti hosszúsága 55-60 cm között lehetett.

A felső harmadát díszítő veretsor teljes szélességében jó állapotban megőrizte az eredeti bőrborítást. Ezt in situ kiemeltük, s restaurátor segítségével bontottuk szét. Ennek alapján megállapíthatjuk: a bőr három rétegben helyezkedett el a veretek alatt.⁸ Az elsőre szegecselték a díszítményeket, s ezt varrták hozzá a tegez testét alkotó másik bőrréteghez. Erre azért volt szükség, hogy a szegecsek s a swastikás körong hátlapja ne sértsék fel az íjat. A harmadik bőrréteg képezte az íjtegez hátlapját. Miután a veretek nagy része (ahol a rágcáslók meg nem bolygatták) eredeti helyzetében, szigorú rendben került elő, feltételezhetjük, hogy a fegyver készítéséhez vastag, merev bőrt alkalmaztak, mely a föld nyomásának is ellen tudott állni.

Az íjtegez felfüggesztését két függesztő verettel oldották meg. Ezeket egy-egy olyan bőrszalaghoz szegecselhették, melyeket a tegez két elülső bőrrétege közé varrtak (3. kép). A függesztő veretekhez kapcsolódó függesztő szíjakkal kapcsolták az íjtartót az övhöz, a harcós derekának bal oldalán. A függesztő szíj hosszát kis ezüstcsatocskával szabályozták. A veretek elhelyezkedése alapján bizonyos, hogy a ferdén lógó tok szája – a belőle kinyúló íjjal – hátrafelé nézett.

A függesztő vereteket szakirodalmunk mindaddig tarsolyfüggesztőként értelmeztük.⁹ Úgy tűnik azonban, ebben a szerepben sehol nem fordult elő. Valamennyi általam vizsgálható példányon világosan felismerhető, hogy függesztő karikájuk *féloldalasan* kopott, soha nem a közepén. Márpedig ez csak olyan használat során alakulhat így, mint amit az íjtegezzel kapcsolatban bemutattunk. Ha tarsoly csüngött volna rajta, a kopás közepén jelentkezne. Ráadásul ez esetben az övveretek sorába illeszkedve kellene rábuknunk, márpedig erre egyetlen példát sem ismerünk. Hogy e kérdésben tisztábban lássunk, az alábbiakban röviden bemutatjuk a Kárpát-medencében előkerült függesztő vereteket. Elsőként említjük azokat, melyek bizonyosan, vagy nagy valószínűséggel íjtegezek felfüggesztésére szolgáltak.

– Karos-Eperjesszőg II. temető 60. sír: A lovas, tegezese harcós szegyecsonjtján feküdt az aszimmetrikus, karikáján féloldalasan kopott veret (7. kép). Íjának csontbo-

7. Az 5. képünkön, a veretsor felett látható lapos, felül áttört, alul kiszélesedő és három karéjban végződő veret a lószerszámhoz tartozott, a homlokszíjat díszítette. Bőrből varrott változatai a mai lószerszámokon is használatosak.

8. Az íjtegezek restaurálását *B. Perjés Judit*, a rajzokat *J. Homola Krisztina* készítette. Munkájukat ezúton is köszönöm.

9. *Bálint Cs.*, 1975. 124–125. Még egy külön tarsolytípust is rekonstruált hozzá. Kritikája: *Dienes I.*, 1978. 123–124. Keleti párhuzamairól *Fodor I.*, 1977. 98.

3. kép. Az 52. sír íjtegzének függesztőverete és függesztőszíja

rításai közül az alsó íjvégsont (7. kép 17) és az egyik markolatcsont (7. kép 2/2) eredeti helyén feküdt, a felső íjvégsont (7. kép 2) kismértékben elmozdult. Ezek alapján az íj eredeti húr hossza 125-130 cm lehetett. A felajzott, készenléti íjtartó tegezbe helyezett fegyvert az övről leoldva, az elhunyt felsőtestére helyezték a temetési szertartás során.

– Naszvad, 2 sír: A jobb combnyak mellett fekvő, ásatója által tarsolyfüggesztőként meghatározott tárgy,¹⁰ ezúttal is inkább az íjtegezhez tartozhatott. A jobb felkar mellett fekvő íjmarkolatcsontok ezt látszanak megerősíteni.

– Kolozsvár-Zápolya u. 11. sír:¹¹ A függesztő veret a combcsontok között feküdt, íjcsontok nem voltak a sírban.

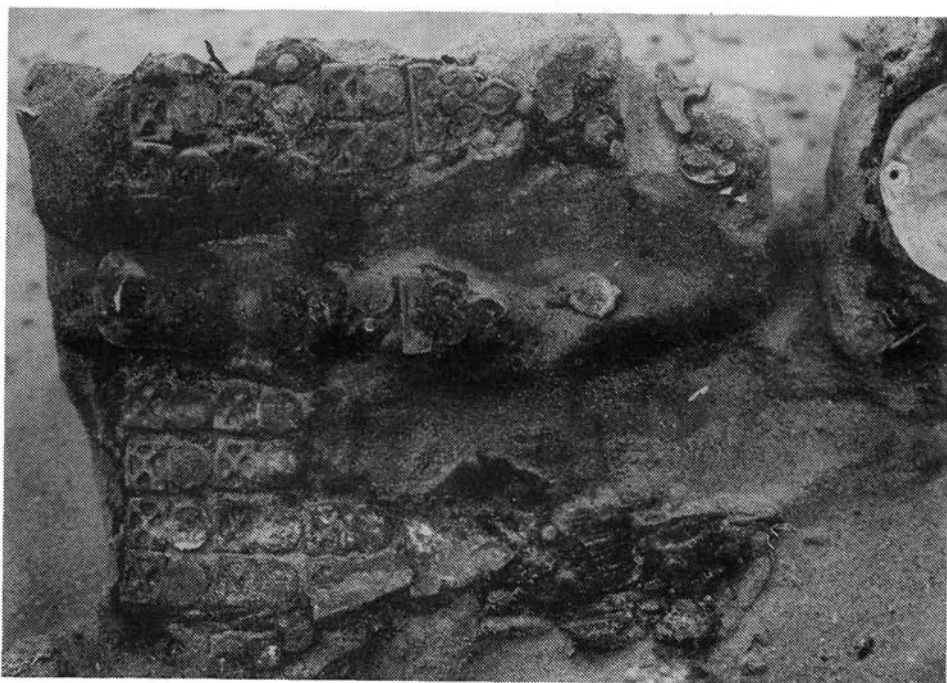
– A későbbiekben részletesen foglalkozunk a tarcali, kenézlői (3. sír), rakamazi, bodrogszerdahelyi és eperjeskei (3. sír) leletekkel, mert ezekben az íjtegezt veretekkel ékesítették, a függesztők szerepe tehát nyilvánvalónak tűnik.

– Karos-Eperjesszög I. temető 1. sír:¹² Sírrajz nem készült a leletről, így az ásató Horváth T. feljegyzéseire támaszkodhatunk csupán: „1. sír: Mélysége 0,50 m. Iránya: K–Ny, a halott fejjel Ny-nak feküdt. A bal alsó kar behajlik a medencére. A váz felett

10. Szőke B., 1941. 214–224. A tarsolyfüggesztőként való meghatározás szakirodalmunkban valószínűleg innen terjedt el, ugyanis a veret szomszédságában csiholó és kova feküdt.

11. Bóna I., 1986. 11. ábra, 36., 40. kép, szintén tarsolyfüggesztőnek véli: Uo. 203.

12. Fettich N., 1937. 134–136. Az ásató Horváth Tibor ásatási naplója részben eltér a Fettich által leírtaktól, hitelesnek mindenképpen az előbbit kell tekintenünk: MNM. Rég. Ad. 5. K. I.

5. kép. Az 52. sír íjtartó tegezének felső harmada a feltárás során

kengyel, füles bronzkarikák és vascsat. A térdcsontok között keresztben fekvő az íj kettős véglemeze. Tegez a bal mellkason, egy függesztő horoggal és sok nyílhegygel. (Ez utóbbiak a váll alatt feküdtek.) A medence fölött, az első csigolyával egy irányban, felül és alul különböző típusú bronzpitykék. A töredékes nagyszíjvég a bal karon kívül feküdt, hosszirányban. A jobb oldalon füles veret (= függesztőveret – R. L.) hosszirányban. Pitykéket és egy szíjvéget találtunk a bal combcsont belső oldalánál is, szövetmaradványba és szíjmaradványba ágyazva. A két sasos veret a többi pitykék közt került elő. A medencén találtam még két bronzgombot.”

A fentiekből úgy tűnik, e sír esetében is felajzott, készenléti íjtegezben az elhunyt testére fektetett íjat tárt fel az ásató.

– Nem értékelhetők a következő leletek: Sárospatak-Baksahomok¹³ (a közöletlen sírban lószerszám, íjcsontok, nyílhegyek, szablya, kés, csiholó társaságában került elő a függesztőveret), Sóshartyán-Murárhegy 4. sír¹⁴ (a lelet földmunkák során került elő), Sorokpolány-Berekalja 115. sír („tulipánmotívumú bronz bulla” a szegycsonton)¹⁵ Szakáld-Mulatódomb és Tiszalök-Kisfástanya függesztőveretei még sírhoz sem köthetők, feldúlt temetőrészekből származnak.¹⁶

– Bezdéd, 16. sír: Női sírből került elő a függesztőveret.¹⁷

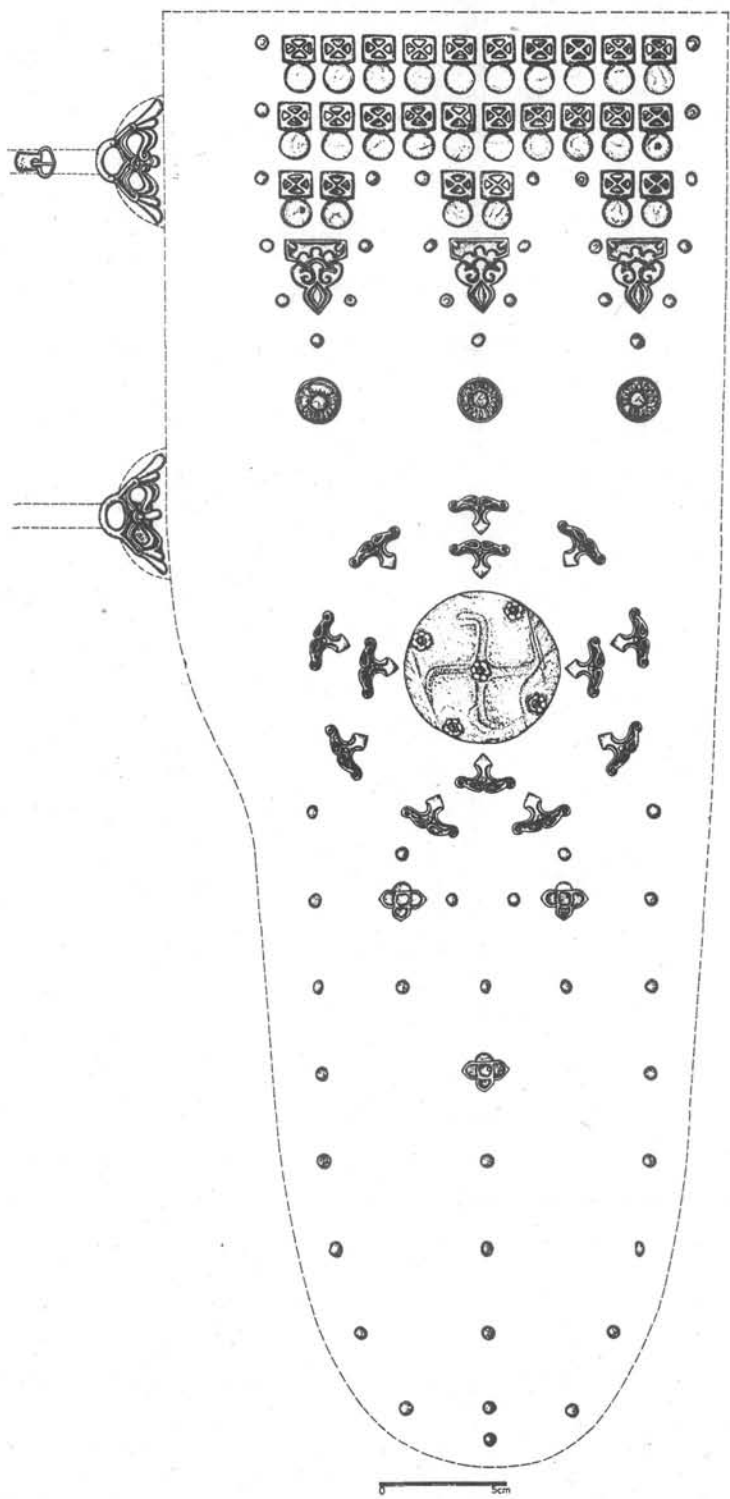
13. Kalicz N., 1957. 167–168.

14. Fodor I., 1975. 84. kép 1.

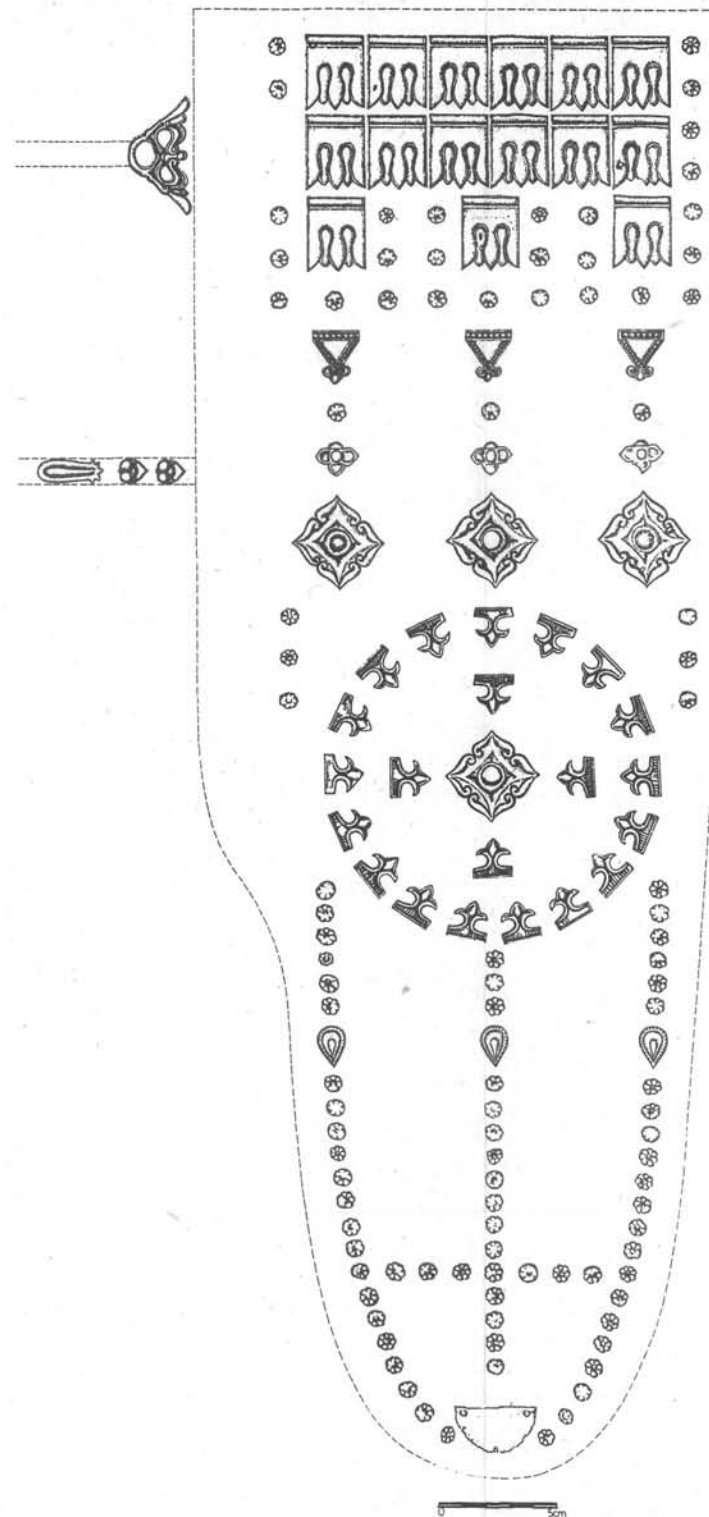
15. Nemeskéri J., 1943. 316–319.

16. K. Végh K., 1970. 78–109., X. t. 6.

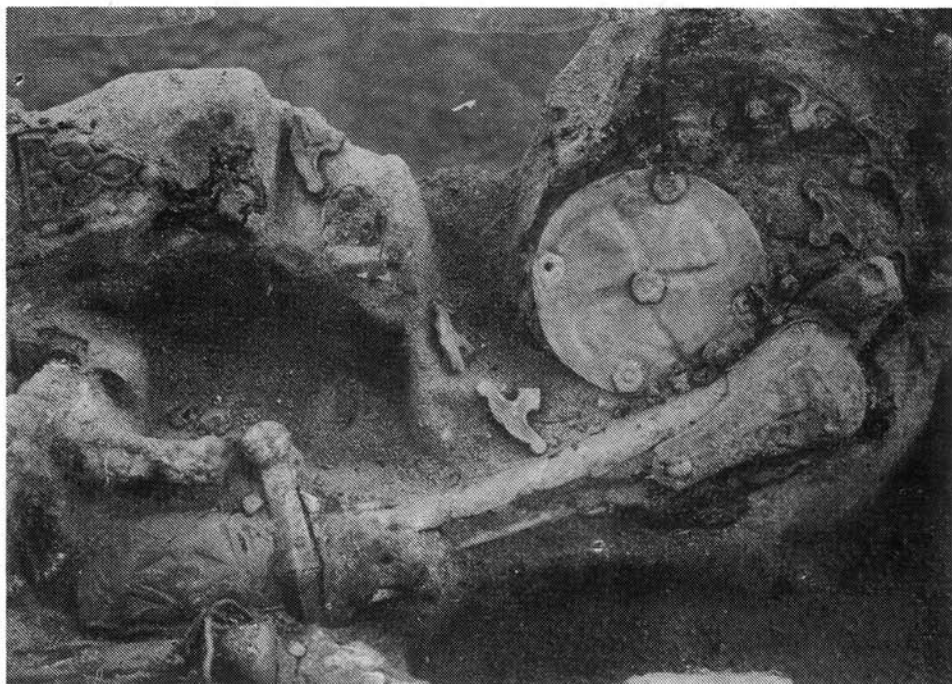
17. Jósa A., 1896.

4. kép. 1. Az 52. sír készneléti íjtartó tegeze (rekonstrukció).

2. A 11. sír készneléti íjtartó tegeze (rekonstrukció).

6. kép. Napszimbólum az 52. sír íjtegezésén, bontás közben

Mint a fentiekből kiderült, a 17 db eddig ismert veret közül 4 teljes bizonyossággal (Karos II. temető 52. sír két verete, 60. sír és III. temető 11. sír), további 7 db nagy valószínűséggel (Bodrogszerdahely, Eperjeske, Rakamaz, Kenézlő, Tarcál – ezek veretes íjtegez kíséretében kerültek elő, valamint a Karos I. temető 1. sír lelete és Kolozsvár-Zápolya u. 11. sír verete) íjtartó tegez része volt. Értékelhetetlen továbbá öt lelet (Sárospatak-Baksahomok, Sóshartyán-Murárhegy, Sorokpolány-Berekalja, Tiszalök-Kisfástanya, Szakáld-Mulatódomb). Bizonyosan nem tegezfűggesztőként csak Bezdéden került elő, ahol másodlagos felhasználásra gondolhatunk. Mindezzel szemben egyetlen olyan esettel sem találkoztunk, amely szerint a tárgyalt vereteknek *bizonyosan* más szerepük (pl. a tarsoly felfűggesztése) lenne.

Az elmondottak azt is bizonyítják, hogy a nyitott, készenléti íjtartó tegez nem csak a vezető rétegre, kiemelkedő rangú főnökökre jellemző, hanem a közrendű harcosok is használták. Döntő többségük a Felső-Tisza vidékéről ismert, mindössze 1-1 példány került elő Erdélyből, Nógrádból, a Kisalföld északi részéből és a Nyugat-Dunántúlról. Teljességgel ismeretlen viszont a Kárpát-medence középső és déli területein.

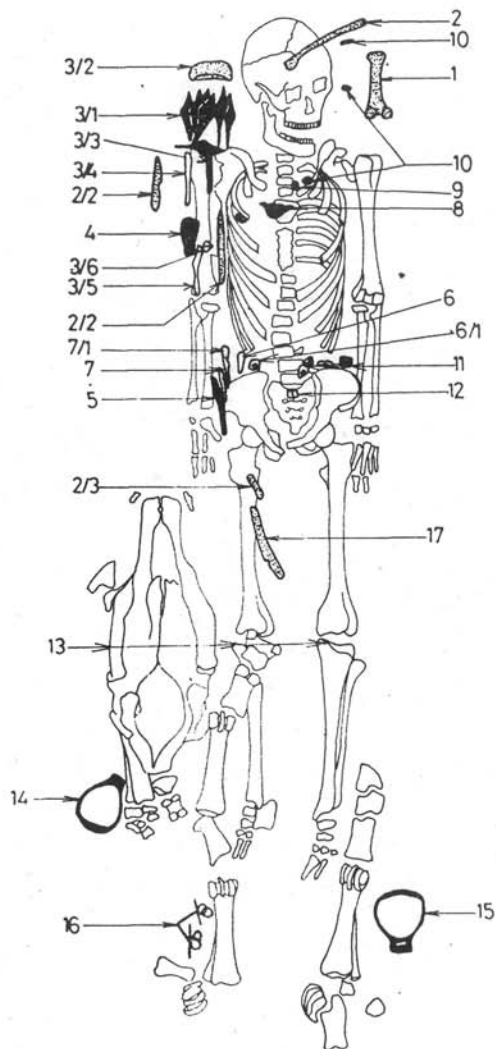
II. A III. temető 11. sírjának íjtegeze

A tarsolylemez kivételével ugyanolyan rangjelző tárgyak, jórészt ugyanolyan elrendezésben kerültek elő a karosi III. temető 11. sírjában, mint amelyeket a II. temető 52. sírjánál már megismerhettünk. Varkocsát aranykarikával szorította le, kaftánját arany- és ezüstlemezek díszítették. Rangjelző tárgyait aranyozott ezüstveretes övre

KAROS-EPERJESSZÖG (LIBA-TANYA)

60. SÍR

1987. 05. 20. M 1:10

Csv. h.: 172 cm
S. h.: 216 cm
S. m.: 88 cm
T.: NY-K 288°-108°

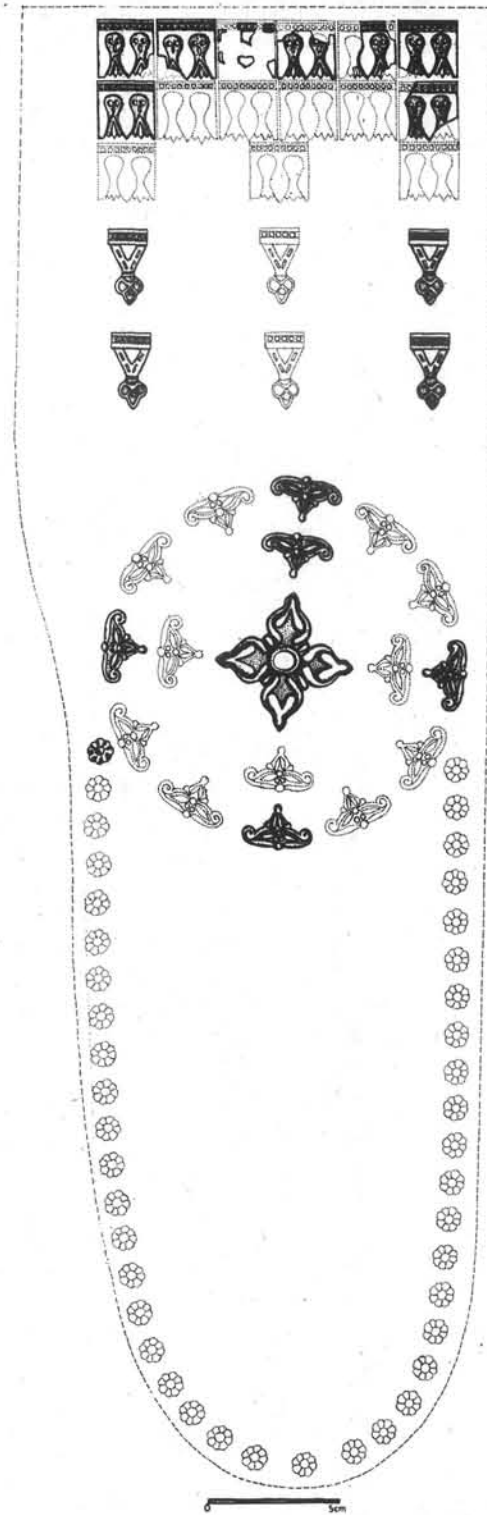
É

MELLÉKLETEK:

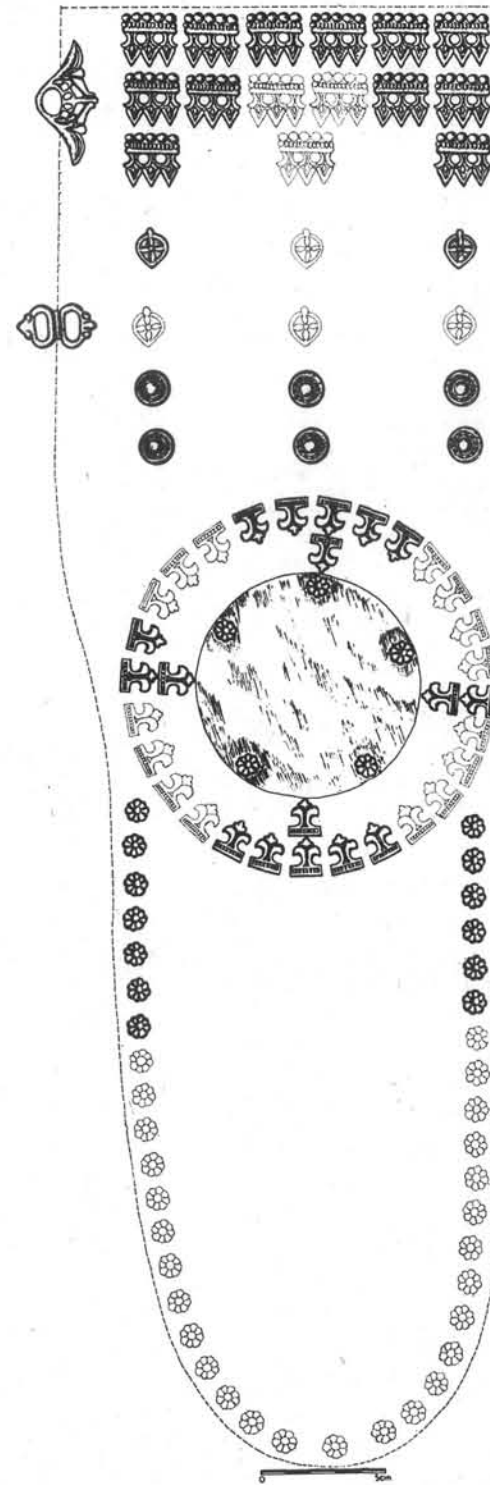
1. Állatcsont
2. Íjvégsontok
- 2/2. Íjmarkolatcsont
- 2/3. Íjvégsont
3. Tegez maradványai:
- 3/1. Nyílcsúcsok
- 3/2. Tegez csontfedele
- 3/3. Tegezvasalások
- 3/4. Tegez oldalpálcája
- 3/5. Tegez oldalpálcája
- 3/6. Bronzcsat
4. Vasszalu
5. Vaskés
6. Fenőkő
- 6/1. Kovakő
7. Vasrozs dával átitatott bőr
- 7/1. Csiholóacél
8. Tegezfűggesztő
9. Ezüstkarika
10. Aranyozott ezüstlemezek
11. Övveretek
12. Vascsat
13. Lócsontok
- 14-15. Kengyelek
16. Zabla
17. Újvégsont

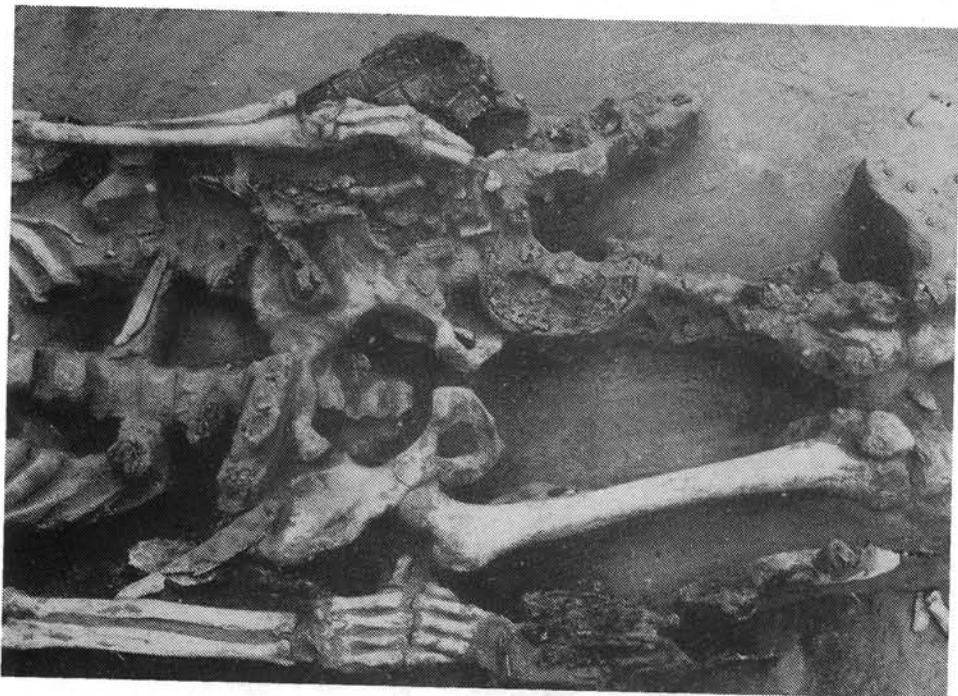
7. kép. Karos II. temető 60. sír és fűggesztőverete

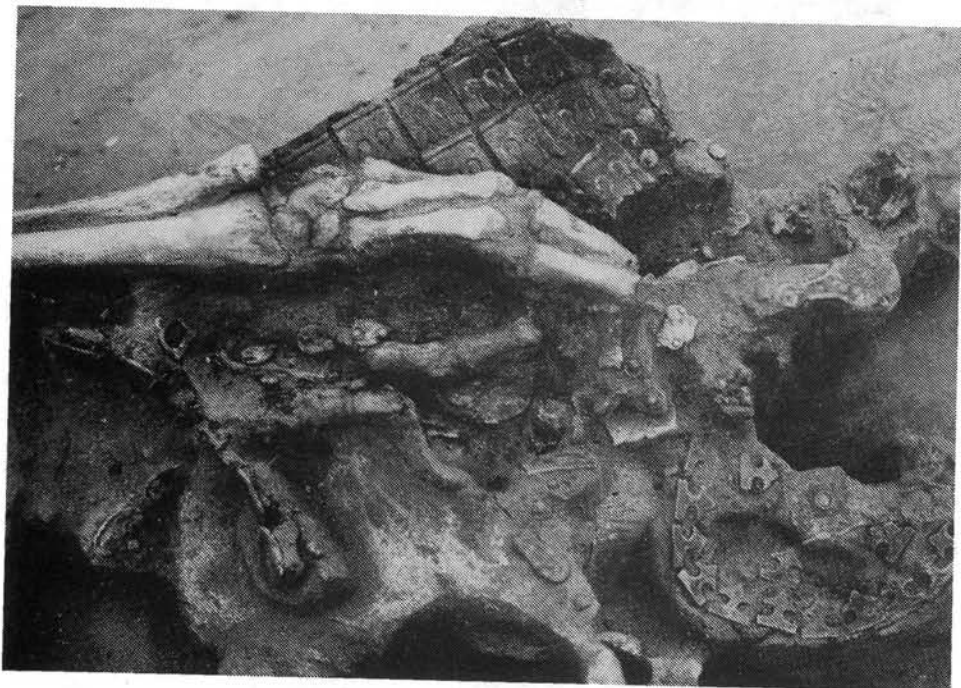
10. kép. 1 Eperjeske 2. sír, készenléti íjtegez (rekonstrukció).

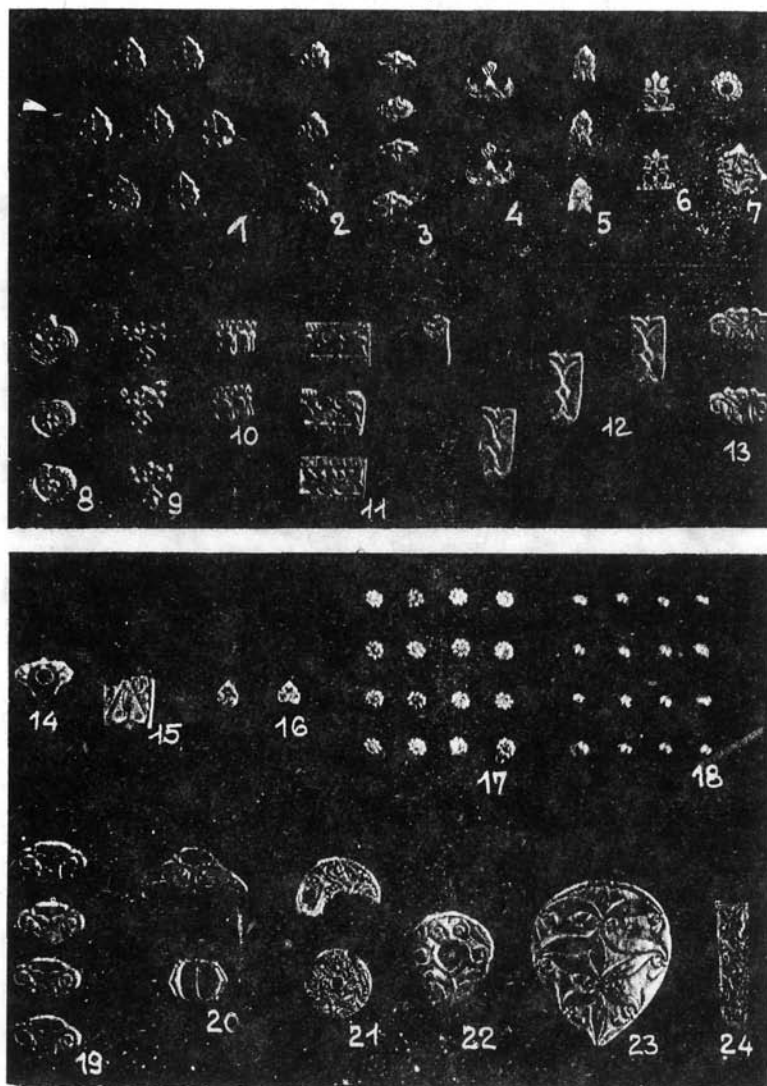
2 Eperjeske 3. sír készenléti íjtegeze (rekonstrukció)

8. kép. A 11. sír íjtegeze

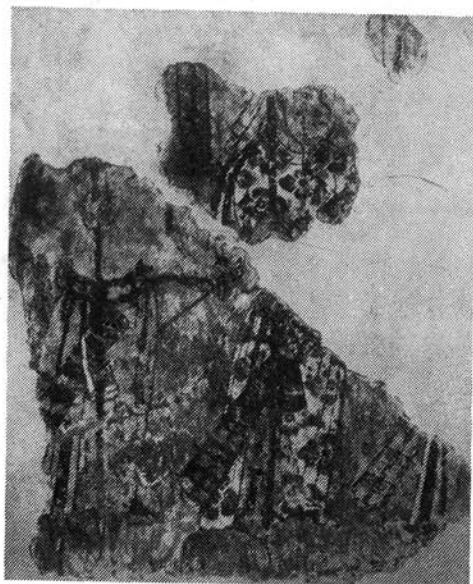
9. kép. A 11. sír íjtegeze (részlet)

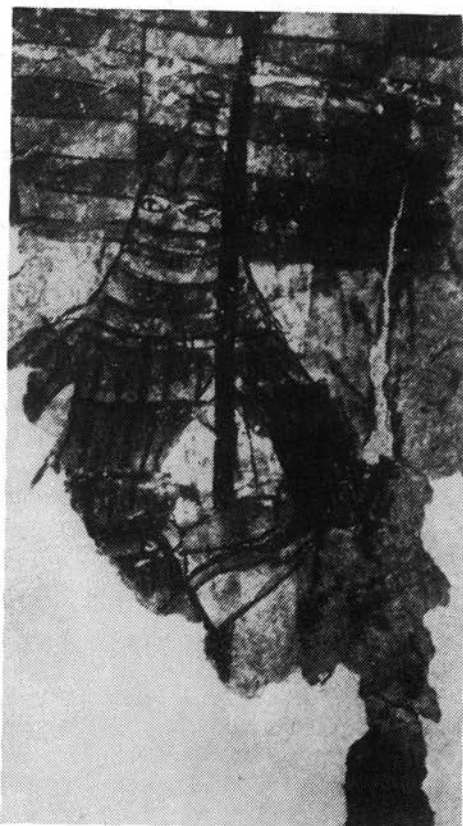
II. kép. A bodrogszerdahelyi leletek (Erdélyi I. nyomán)

akasztotta. Az öv lecsüngő részét a temetés során ez esetben is a bal felkarhoz hajlítoták. Ugyanott feküdt szablyája is, hegyével a koponya irányába fordítva. Markolatát palmettás, aranyozott ezüstszereléssel látták el, csakúgy, mint a hüvelyét. Jobb lába mellé fektetett tegezében 11 nyílcsúcsot találtunk. A tegez függesztőszíját bronzveretek ékesítették. Hasonlóan díszes volt lószerszámzata is. Kantárát aranyozott ezüstveretekkel szerelték fel, csakúgy, mint a far- és szügyhámot. Ez utóbbiakra 6 db levél alakú, csörgős szügyelődíszet illesztettek.

Készenléti íjtartó tegezének veretsora, csakúgy, mint a II/52. sír esetében, a bal medencelapát és a bal térd közötti, 61 cm hosszú sávban húzódott. Dokumentálása

12. kép. Chotschó, 8–9. századi freskó.
Íjtegeből kinyúló felajzott íj a harcos
bal oldalán (A. von Le Coq nyomán)

13. kép. Lovas harcos derekának bal oldalán
íjtegezen nyugvó felajzott íj 8–9. századi
miniaturán, Chotschó (A. von Le Coq nyomán)

(szintén 1:1 arányú rajzokon és részletfotókon) a korábbi tapasztalatokból kiindulva, már kevesebb gondot okozott. Megkönnyítette az is, hogy ezúttal csak a szablya, s függesztőszíjának veretei fedték az íjtegez felső harmadának díszítését (8. kép). A veretek rendszere, azok elhelyezése megegyezik az előzőekben bemutatott fegyver szerkezetével (4. kép 2).

Felső harmadára három sorban nagyméretű, $3,0 \times 2,5$ cm-es vereteket szegecseltek. Az aranyozott ezüst díszítmények közül a felső két sorba hatot, a harmadik sor két szélére és közepére egyet-egyét illesztettek (9. kép). Az egész kompozíciót rozettás fejű szegecses veszik körbe. A veretek negyedik sorát háromszög alakú, közepén áttört, levélcsoportban kicsúcsosodó ékítmények alkotják. Egy-egy szegecs választja el azokat a négylevelű, közepén egykor bizonyára köbetétes díszektől. Ezeket három, csúcsára állítva felszerelt négyszög alakú, közepén sötétkék üvegbetéttel áttört veret követi.

Az íjtegez középső harmadát borító veretsor közepén egy, az előbbiekkal azonos négyzet alakú ékítmény helyezkedik el. Csúcsaival szemben egy-egy, téglalap formából kinövő hármás levélcsoport látható. Végül az egész kompozíciót ugyanilyen veretek

övezik, 13 cm sugarú körben. Az íjtegez alsó harmadát két szélén és középtengelyében rozettás fejű szegecsek díszítik, melyek sorát egy-egy csepp alakú veret szakítja meg. A szegecsek sorát alul félkör alakú ezüstlemez zárja le.

Valamennyi fent bemutatott szerelék aranyozott ezüsből készült, csakúgy, mint a tegez szájának jobb oldalára szerelt függesztőveret. Ez utóbbi szinte pontos mása a II/52. sír függesztőinek, feltehetőleg azonos öntőmintából kerültek ki. 1-2 milliméternyi eltéréseik az öntés utáni megmunkálásból eredhetnek.

Másik függesztőt nem szereltek a tegezre. Nyilván hozzá varrhatták azt a függesztőszíjat, melynek két veretét és kisszíjvégét a kör alakú veretsor mellett figyelhattuk meg.

Rekonstrukciónk pontosságát az tenné vitathatatlaná, ha az íjcsontokat a veretek közt találtuk volna meg. Sajnos, ez nem így van. A II/52. sírban az íjmarkolatcsontok a nyíltegez szája felett feküdtek, a III/11. sírban az íj felső végének csontborítása a jobb alkar mellett, a markolatcsontok a jobb térdnél, az alsó íjvég csontjai a jobb boka mellett kerültek elő. Ez utóbbi fegyver kb. 130 cm hosszú lehetett (pontos méretét az íjvégek töredékes volta miatt nem tudtuk meghatározni). A 65-70 cm hosszú íjtegez tehát a fegyvernek mintegy a felét fogadhatta magába. Hogy a sírokba nem ebben az állapotban került, az magyarázható a sajátos temetési rítussal (megfordított szablya, felhajtott végű öv, egyik esetben a bal lábnál lévő nyíltegez), tehát a fordított túlvilágkép tükröződésével.

III. Veretekkel díszített készenléti íjtegezek honfoglaló magyar sírokban

Készenléti íjtartó tegezeket már korábban is találhattak a honfoglalás kori régiségek között, mivel azonban az azokat rejtő sírok közül egyetlen egyet sem régész tárt fel, így a változatos formájú leletek rendeltetésére mindeddig nem derült fény. Az imént bemutatott karosi leletek segítségével azonban néhányat sikerült rekonstruálni, mások esetében pedig legalább a fegyver sírba helyezését regisztrálni. Anyaggyűjtésünk során a következő leletegyüttesekben találtunk íjtegez létére utaló vereteket:

1. *Eperjeske*, 2. sír: A 8 síros temetőtöredék első öt sírját Jármý Miklós, Tibor és Tamás földbirtokosok tárták fel, majd Kiss Lajos folytatta a leletmentést. A 2. sírban lócsontok, lószerszám, nyílhegyek, tegezvasalások, aranyozott ezüst hajkarikák, pasztagyöngy és a medencén fekvő tarsolylemez társaságában került elő íjtegez díszítményként meghatározó veretsor.¹⁸ Jármýék kivételesen pontos megfigyelései, valamint a karosi III/11. sír íjtegeze alapján, úgy vélem, sikerrel kísérlelhetjük meg a fegyver rekonstruálását is. *Kiss Lajos* feljegyezte, hogy „a találók bemondása szerint a derékon volt az 5. kép¹⁹ négyféle szíjdíszítése, de úgy, hogy a lábszárak között lehúzódott az alsó lábszár közepéig”. Noha néhány veret elkallódhatott a feltárás során, a meglévők alapján az alábbiak szerint írhatjuk le az eperjeskei 2. sír készenléti íjtegezet (10. kép) 1.

A tegez felső harmadát a szájnyílás alatt három sorban elhelyezett, 2,2×2,2 cm nagyságú négyzet alakú veretek díszítették. Formailag hasonlóak a karosi III/11. sír veretei is (4. kép 2), csak az eperjeskeiek kidolgozottabbak.²⁰ Ezeket valószínűleg két

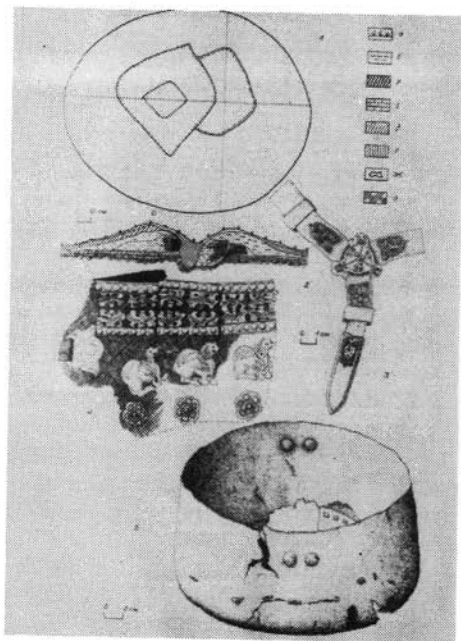
18. *Kiss L.*, 1920–22. 44., 5. kép.

19. *Uo.*

20. Úgy vélem, mindkét veretegyüttes szoros rokonságot mutat a karancslapújtói övdíszekkel: *Dienes I.*, 1964. 18–40. Dienes úgy véli, az eperjeskei leleteket a találók összekeverték, a tárgyalt díszítmények pedig övveretek lehettek. Tévesen közli a veretek nagyságát is (2,4 cm). *Uo.* 24. Ezt a Jósza A. Múzeumban az eredeti tárgyakon végzett mérésekkel korrigálhattuk. Leletkeveredésről pedig – ma már tudjuk – szó sincs, csupán egy új tárgytípus megjelenéséről.

14. kép. Készneléti íjtegez a lovas bal oldalán. Turfán, 9–10. sz. (A. von Le Coq nyomán)

15. kép. Készneléti íjtegez türk sírból. Oltar, I. kurgán (E. I. Gyerevjanko nyomán)

sorban követték az 1,5 cm széles, 2,8 cm magas áttört háromszög alakból kinövő levélcsokrot mintázó díszítmények (4 darabot mentettek meg közülük). Ezek is hasonlítanak a megfelelő karosi veretekhez, csak azoknál nyúlánkabbak. A négyágú, egykor köbötétes veret bizonyosan a tegez középső harmadában, a háromágú levél alakú díszektől körülveve helyezkedhetett el. Hogy ez az egy volt-e csak belőle, vagy a karosi tegez mintájára még másik hárommal is kell számolnunk, ma már nem dönthető el. A fegyver szegélyét ékesítő rozettás fejű szegecsből csak egyetlen darab került a múzeumba. Ez is megerősíti a gyanúkat, hogy jó néhány veret (pl. a függesztő, a másik három köbötétes veret, a hiányzó négyzet és háromszög alakú díszek) a feltárás során kallódhattak el.

2. *Eperjeske, 3. sír*: Ugyancsak Jármyék bontották ki. A váz mellett lócsontokat, tegezen fekvő 7 db nyílcsúcsot, lószerszámot, két hajkarikát és két pántkarperecet találtak. A jobb medencelapáton feküdt tarsolylemeze. A feljegyzések szerint „a tarsolylemez mellett a keresztcsonton élével álló kerek ezüstlap, valószínűleg övnek ékítésére szolgált, melynek átmérője 9 cm, díszítése, az 5 db lencsenagyságú aklasszeggel ellátott dudoros gombon kívül, nincs”.²¹ Körülötte feküdt az íjtegez többi díszítménye.

Felső harmadára három sorban áttört háromágú vereteket szegecseltek (méreteik: 2,4×2,3 cm). Talán ezeket követték a szív alakú, majd a kerek rozetták (10. kép 2). Analógiák híján ez már pontosan nem határozható meg, a karosi II/52. sír kerek

21. Kiss L., 1920–22. 47., 10–11. kép.

rozettái alapján helyeztük ide e díszítményeket. A tegez középső harmadát a korongot körülvevő, téglalapformából kinövő háromlevelű veretek ékesíthették. A koronghoz párhuzamként a karosi II/52. sír swastikás korongja, a levél alakúakhoz a III/11. sír veretei kínálkoznak. A tegez alsó harmadát itt is rozettás fejű szegecsek díszíthették. Az övhöz függesztőverettel és kettős karikájú csattal kapcsolhatták.

3. Sajnos, még ennyi adatunk sincs a *bodrogszerdahelyi* vezéri sír íjtegezeről. J. Neustupny 1937-ben két igen rangos sírt ásott ki a Bálvány-hegyen, leletei azonban jórészt közöletlenek.²² Rangos nő hagyatékából származhatnak a rozettás lószerszám-díszek és a rombusz alakú ingnyakdíszek. Legelőkelőbb férfisirjaink közé sorolható mellékletei alapján a másik temetkezés: erről tanúskodnak gyöngykeretes, szív alakú kantárdíszei (11. kép 8.), palmettás szügelőveretei (11. kép 21–24). Veretes övéről (11. kép 13., 19.) csüngött le készlenléti íjtartó tegeze. A függesztővereten és a kettős csaton (11. kép 20) kívül azt ékesíthették a 11. kép 4., 6., 9–11., 15., 17–18. ábráin látható díszítmények.²³ E különösen gazdagon felszerelt íjtartó pontos rekonstruálását hiteles megfigyelések és analógiák híján nem tudjuk elvégezni. Sajnos, maga az ásatás sem a kellő szakszerűséggel folyhatott: Ezt bizonyítja, hogy annak folytatói néhány év múltán még mindig találtak a cseh kutató által szétszórt veretek közül néhányat.²⁴

4. *Kenézlő-Fazekaszug, 3. sír*: A szántással megsemmisített rangos temetkezés (tarsolylemez, szablya, veretes öv, lócsontok, lószerszám) tartalmazott egy 11 cm átmérőjű ezüstkorongot s egy függesztőveretet is. Valószínű, hogy ezek készlenléti íjtegez részei voltak.²⁵

5. *Rakamaz-Strázasdombi dűlő*: A földgyaluval feldűlt vezéri sírból aranyveretes szablya, arany szemfedőlemezek, tarsolylemez, veretes öv látott napvilágot. Úgy vélem, az ásatója által köntösdíszként²⁶ értelmezett poncolt hátterű, palmettás veretek ugyanazt a szerepet tölthették be, mint a karosi III/11. sír négyszög alakú, üvegbetétes ékítményei.

6. *Tarcal-Rimai dűlő*: Szőlőtelepítéssel tönkretett vezéri sír, leletei régóta ismertek szakirodalmunkban.²⁷ A 4 db köntösdísznek tartott veret²⁸ funkciója az íjtegezen ugyanaz lehetett, mint a rakamaziaké. A kör alakú kompozíciót a hármas levél alakú díszek alkothatták.²⁹ Az íjtegez díszítményei közé tartozhattak a kerek rozetták, valamint a rozettás fejű szegecsek is.³⁰ Teljes rekonstrukciót azonban sem a tarcali, sem a rakamazi íjtegez esetében nem kísérelhetünk meg a hiányos adatok és veretsorok miatt.

A vezéri síroknál maradvány: A geszterédi leletről nem dönthető el, hogy volt-e benne készlenléti íjtartó tegez, a zempléni sírban viszont biztosan nem volt. Nem elképzelhetetlen, hogy a benepusztai lelet öntött ezüst levél alakú díszítményei is íjtegezhöz tartozhattak, de annak díszítésrendszere egészen más volt, mint az eddig megismerteké.³¹ E kérdést csak egy újabb, hitelesen dokumentált lelet dönthetné el.

22. Erdélyi I., 1961. 17–18., I. tábla.

23. Révész L., 1990a. (Sajtó alatt.)

24. Erdélyi I., i. m. 17–30.

25. Jósa A., 1914. 307–308., XII–XIV. kép.

26. Dienes I., 1986. 35–36. kép.

27. Jósa A., 1895. 75–76., Fettich N., 1937. 73–75.

28. Fettich N., i. m. XLIII. t. 16–19.

29. Uo. XLIII. t. 20–28.

30. Uo. XLIII. t. 29–31., 42–43.

31. Uo. XXXVI. t. 1–13.

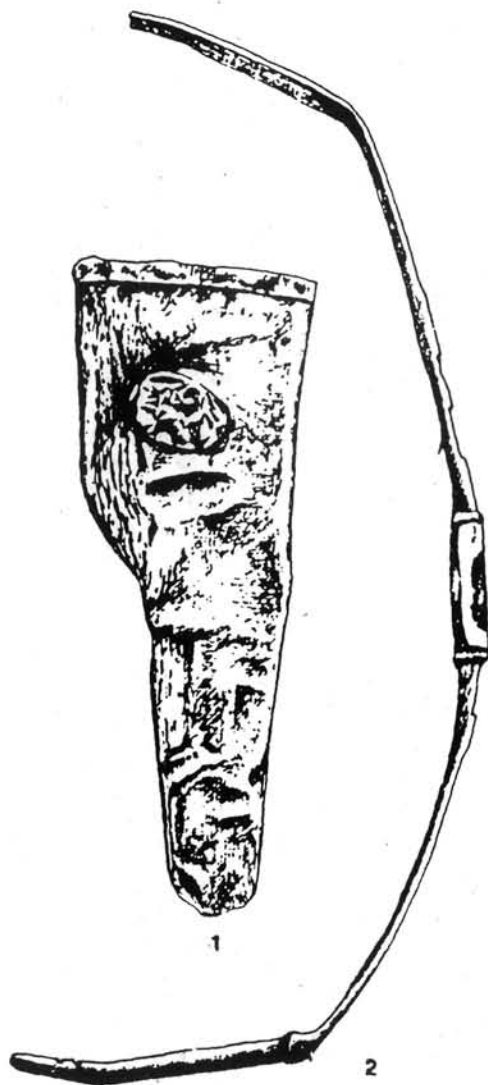
IV. A készenléti íjtartók keleti párhuzamai

Eddigi rekonstrukciós kísérleteink megalapozottságát csakis azzal bizonyíthatjuk be, ha sikerül korabeli ábrázolásokon is kimutatni a készenléti íjtegezek létét. Kutatóink előtt már régóta ismertek a *chotschó*-i freskók, a nyíltartó tegezek rekonstruálását már *Zichy I.* is részben ezek alapján végezte el.³² Senki nem figyelte fel azonban arra, hogy ugyanott, a harcos derekának bal oldala mellől felajzott íj nyúlik ki, melynek végén az a kezét nyugtatja (12. kép). Ilyen kéztartással csakis tegezben nyugvó fegyvert lehet tartani. Maga az íjtegez a képen nem látszik (a VIII–IX. századi ábrázoláson a harcos jobb oldalával fordul felénk), az azonban megállapítható, hogy az íjnak legfeljebb a felét takarhatta.³³

A következő, ugyancsak *Chotschó*-ból származó ábrázolás már valamivel többet mutat a tárgyalt fegyverből. A harcos bal oldalán lógó íjtegez a felajzott fegyvert felső karjának indításáig magába rejti (13. kép).³⁴ Sajnos az íjtartó formájáról közelebbit nem tudhatunk meg, mert a miniatúra sérült, az ábrázolás többi része hiányzik.

Turfánból származik az a freskó, mely a készenléti íjtegezt teljes egészében bemutatja (14. kép). A lovas derekának bal oldalán csüng, szájnnyílása hátrafelé néz. Bal oldala egyenes vonalú, jobb oldala kiöblösödik, az íj formáját követi. Középső harmadában – csakúgy, mint a honfoglalás kori darabokon – korong alakú minta látható.³⁵

A VIII–X. századi ábrázolások egyértelműen alátámasztják tehát feltevésünket, mely szerint a honfoglalás korban, s azt megelőzően is ismerték az eurázsiai steppék harcosai a készenléti íjtegezeket. A freskókon túl ilyen mintáztak meg az egyik Vjatka-vidéken talált ezüsttálon is.³⁶

16. kép. 8. századi íjtegez Moszcsevoja Balkáról
(Bálint Cs. nyomán)

32. *Zichy I.*, 1917. 152–165.

33. *A. von Le Coq*, 1925. 66., fig. 94.

34. Uo. fig. 63.

35. Uo. fig. 70.

36. *László Gy.*, 1943. VI. t. 2.

A tárgyalt eszköz felbukkan a régészeti leletek közt is. Különösen fontos számunkra az a töredék, mely a barabai steppe *Oltar* nevű lelőhelyén, az 1. kurgánból került elő³⁷ (15. kép). Sajnos az ásató, miután nem ismerte fel a bizonyára szép számú veret egybetartozását és rendeltetését, csak azokat közölte, melyek eredeti helyükön, bőrmaradványba ágyazva maradtak fenn. A készenléti íjtegez szájnnyílása alatt két sorban egymással szembe fordított, gyöngysormintás alapból kiágazó hármass levélcsokok láthatók. Alattuk három, szemurvtól ábrázoló veret helyezkedik el. A szemurvtól három rozetta követi, s itt a veretsor sajnos megszakad, többi részét nem ismerjük. Fennmaradt viszont, a kompozíció jobb oldalán, eredeti boralapra szegezve a függesztőveret. Karikájából jól láthatóan elágazik a függesztőszíj maradványa. E lelet kétségbevonhatatlanul igazolja a verettípus funkcióját, használatának módját. Mindezen túl számunkra az a legfontosabb eredmény, hogy a fent bemutatott türk készenléti íjtegez felépítésében, díszítésében teljesen megegyezik azokkal, amelyeket a honfoglaló magyar sírokban találtunk.

Egy szerencsés lelet megőrzött számunkra egy teljesen épségben maradt bőr készenléti íjtartó tegezt az Észak-Kaukázusban, Moscsjevaja Balka temetőjében. A fegyver bal oldala és szájnnyílása egyenes, jobb oldala a felajzott íj alakját követi. Felső részén ezüstlemezes korong ékesíti, csakúgy mint honfoglalás kori leleteink esetében (16. kép). Az íjtegezt III. Leó (717–745) solidusa keltezi.³⁸

V. Összefoglalás

Az eddig elmondottak alapján megállapíthatjuk: A készenléti íjtartó tegezek a VIII–X. században ismeretesek voltak szerte a steppén, a nomád harcosok mindenütt használták azokat. Felbukkannak Közép-Ázsiában és a barabai steppén, a Vjatka-vidéken és Észak-Kaukázusban csakúgy, mint a honfoglaló magyar vitézek sírjaiban.

Az ékes, veretekkel díszített példányok azonban X. századi régiségeinknek csak egy területileg zárt csoportjában, a Felső-Tisza vidékén fordulnak elő. Mindenképpen rangjelző tárgyaknak tekinthetjük ezeket, csakúgy, mint a tarsolylemezt, az arany- vagy ezüstveretes szablyát és övet. Azoknak az azonos rítus szerint, hasonló rangjelző tárgyakkal eltemetett vezéreknek a hatalmi jelvényei közé tartoznak, akik véleményem szerint a X. század első felében uralkodó nagyfejedelmek közvetlen, belső kíséretének tagjai voltak.³⁹ Rangjelző tárgyaik nagy része azonos műhelyben készülhetett (tarcali, rakamazi, karosi, geszterédi szablyák, tarsolylemezek stb.), s úgy látom, érvényes ez a megállapítás íjtartó tegezeikre is. Díszítményeik a formai változatosság ellenére azonos művészi körbe sorolhatók, egy műhely munkájának tekinthetők. Jó részük archaikus vonásokat hordoz. Különösen igaz ez a karosi II/52. sír íjtegezőének felső veretsorára, melynek kiképzése (áttört ezüstveretek alatt aranyozott bronzlemezek) a bimetalizmus kiváló példája. Ez a technika azonban nem volt a honfoglaló ötvösség jellegzetes vonása. Archaikus vonásokat őriznek a karosi III/11. és az eperjeskei 2. sír négyzet alakú íjtegezdíszei is, melyek párhuzamai azonosak a karancslapújtői öv kapcsán bemutatottakkal.⁴⁰ Mindez arra utal, hogy tulajdonosaik a honfoglaló magyarság első két generációjának tagjai voltak.

37. Gyerevjanko, E. I., 1988. risz. 40.

38. Bálint Cs., 1988. 28–29., Abb. 8. Bálint Cs. hívta fel a figyelmet e lelet kapcsán elsőként arra, hogy a készenléti íjtartó tegezek már a mongol korszak előtt megjelentek: uo. 29., 42. j.

39. Révész L., 1989. (Sajtó alatt), ua. 1990. 3–11.

40. Dienes I., 1964. 18–40.

Valamennyi hitelesen megfigyelt, vagy rekonstruálható íjtegez középső harmadában kör alakú kompozíció látható. A karosi II/52. sír fegyverén lelt svastikamintás korong önmagában is napszimbólumnak tekinthető. A melléte kereszt alakban elhelyezett négy veret talán a négy égtájat, a kör alakba rendezett többi díszítmény pedig a napsugarakat jelképezheti. E vezérek rangjelző tárgyukon napszimbólumot hordtak, a szent fejedelem, a kündü hatalmi jelvényét. Úgy vélem, ez semmiképpen sem lehet véletlen, hanem azt jelenti: hordozóik a fejedelem szűkebb környezetéhez tartoztak. Viszonylag szűk körben előkerülő sírjaik kijelölik a X. század első fele nagyfejedelmi központjának a helyét.

IRODALOM

- Bálint Cs.*,
1975. Dél-Magyarország a X. században. (Kandidátusi értekezés kézírata.)
1988. Die Archäologie der Steppe. Wien-Köln
- Bóna I.*,
1986. Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Erdély története I. szerk. *Makay L.-Mócsy A.* Bp.
- Budinský-Krička, V.-Fettich, N.*,
1973. Das altungarische Fürstengrab von Zemplin. Bratislava
- Coq, A. von Le*
1925. Bilderatlas zur Kunst- und Kulturgeschichte Mittel-Asiens. Berlin
- Dienes I.*,
1964. A karancslapújtói öv és mordvinföldi hasonmása. ArchÉrt 91.
1978. Opponensi vélemény Bálint Csanád Dél-Magyarország a X. században c. kandidátusi értekezéséről. ArchÉrt 105.
- Erdélyi I.*,
1961. A bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrokom) honfoglalás kori temető. JAMÉ 4-5.
- Fettich N.*,
1937. A honfoglaló magyarság fémművészete. ArchHung 21.
- Fodor I.*,
1975. Verecke híres útján . . . Bp.
- Gyerevjanko, E. I.*,
1988. Baraba v tjurkszkoe vremja. Novoszibirszk
- Jósa A.*,
1895. A tarczali sírleletről. ArchÉrt 15.
1896. A bezdédi honfoglalás kori temető. ArchÉrt 16.
1914. Honfoglalás kori emlékek Szabolcsban. ArchÉrt 34.
- Kalicz N.*,
1957. A Herman O. Múzeum ásatásai és leletei 1957-ben. HOMÉ 1.
- Kiss L.*,
1920-22. Eperjeskei honfoglalás kori temető. ArchÉrt 37-39.
- U. Kőhalmi K.*,
1972. A steppék nomádja lóháton, fegyverben. Bp.
- László Gy.*,
1943. A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. ArchHung 27.
1955. A kenézlii honfoglalás kori íjtegez. FolArch 7.
- Nemeskéri J.*,
1943. Árpád-kori magyar néptörténeti ásatás Sorokpolányban. Dunántúli Szemle 1943/7-8.
- Révész L.*,
1989. Honfoglalás és államalapítás kori temetők Miskolc határában. Miskolc régészete. Szerk. *Rémiás T.* (Sajtó alatt)
1989-90. Előzetes jelentés a karosi honfoglalás kori temető ásatásáról. ArchÉrt 116-117.

1990. Vezérek, harcosok, szolgák. Honfoglalás kori temetők Karoson. In: Etelközből a Kárpát-medencébe. (Kiállítási katalógus) Debrecen

1990a. Voltak-e nagycsaládi temetői a honfoglaló magyaroknak? MFMÉ (Sajtó alatt)

Szőke B.,

1941. Honfoglalás kori magyar sírok Naszvadon. FolArch 3-4.

K. Végh K.,

1970. Honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletek a miskolci múzeumban. HOMÉ 9.

Zichy I.,

1917. A honfoglalás kori tegez és keleti kapcsolatai. Turán

KÖCHER FÜR BOGEN IN BEREITSCHAFTSSTELLUNG AUS GRÄBERN DER UNGARISCHEN LANDNAHMEZEIT

In Grab 52 des Bestattungsortes II zu Karos sowie in Grabb 11 des Bestattungsortes III ebenda wurden zur linken Seite des Skeletts in einem Streifen, der sich von der Hüfte bis zum Knie hinzog, etwa zweihundert Niete und Beschläge in unterschiedlicher Form gefunden. Die meisten davon konnten wir in ihrer ursprünglichen Lage beobachten zusammen mit beachtlichen Lederüberresten. Im Verlauf der Ausgrabungen erkannte ich ihren Zweck noch nicht, bis ich nach insgesamt zwei Jahren Arbeit zu der Schlussfolgerung gelangte, dass dies Verzierung von Bogenköchern gewesen sein müssen.

Bis auf den heutigen Tag ist die ungarische wie auch die internationale Forschung der Ansicht, dass die Steppenvölker in der geschichtlichen Periode zwischen den Skyten und den Kumanen derartige Waffen nicht besaßen. Zwar kannten sie schon den Bogenköcher, doch nur jene Variante, die aus weichem Leder gleich einem Sack gefertigt war, und an deren oberen Ende sich gelegentlich ein Knochenblattpaar befand. Darin trug man den Bogen in Ruhestellung (nicht gespannt). Wie sehr dies jedoch nicht andernfalls war, davon können uns die Wandmalereien von Šorčuk, Chotchó und Turfán überzeugen, die allesamt aus der Zeit zwischen dem 8. und dem 10. Jahrhundert stammen. Unter den archäologischen Funden sind Köcher für gespannte Bogen auch in der Steppe von Baraba, in dem Kurgan 1. am Fundort Oltar sowie unter den Funden aus dem kaukasischen Moščevojaja Balka entdeckt worden.

Anhand der beiden Funde von Karos kann gesagt werden, dass diese Bogenköcher insgesamt 60 cm lang gewesen sein müssen. Ihre Öffnung war 16-18 cm breit. Aufgehängt wurden sie mit an der rechten Seite der Öffnung angebrachten Aufhängebeschlägen. Diese Beschläge waren – wie dies auch von anderen Fundorten bekannt ist – stets halbseitig abgenutzt, jedoch niemals an der Mittelachse des Ringes zum Riemenhalten. Die Abnutzung entspricht aber exakt der Stellung des Bogenköchers: Er hing, links aufgehängt, schräg herab, die Öffnung und der daraus hervorsehende Bogen nach hinten zu. Bisher sah man in der Fachliteratur die Rolle dieser Beschläge in der Aufhängung des Tornisters. Ganz abgesehen davon, dass man auch diese in so einer Funktion noch nirgendwo glaubwürdig hat beobachten können, vermute ich die Meinung, dass sie vorwiegend die Aufgabe hatten, den Bogenköcher zu halten. In dem Grab II/52 in Karos führten von dem Beschlag gut erkennbare Riemenreste zu dem Gürtel in der Taille der Verstorbenen!

Diese mit prunkvollen Beschlägen geschmückten Bogenköcher waren, darüber hinaus, dass hier auch ein neuer Waffentyp entdeckt wurde, auch wichtige Gegenstände, um den Rang zu erkennen. Davon zeugen die im mittleren Drittel erkennbaren Sonnensymbole. Die früheren Funde, die teilweise bei nicht archäologischen Freilegungen zum Vorschein kamen und deshalb in ihren Zusammenhängen nicht erkannt wur-

den, konnten aufgrund der Ausgrabungen von Karos bestimmt und teils auch neu gestaltet werden. Ausser in Karos wird es aller Wahrscheinlichkeit nach solche Gegenstände auch in Grab 2 und 3 von Eperjeske, in dem Bestattungsort von Bodrogszerdahely sowie wohl auch in den Herrschergräbern von Tarcal und Rakamaz gegeben haben. Auch in der Gemarkung von Kenézlő mögen solche Aufhängebeschläge und Scheiben unter dem Acker ruhen. Hieraus geht hervor, dass sich die Verbreitung von Gegenständen zur Rangwidrigkeit auf die Gegend am Oberlauf der Theiss beschränkt.

László Révész